CORNELIS H. SNADER

Waarnemend scherprechter te Kampen 1711-1720

Anna van Gelder, een beulse

1 Scherprechterrekening van Tenente Anna van Gelder de dato 1 juli 1712 (Collectie Stadsarchief Kampen)

Bij een scherprechter of beul gaat het met zekerheid altijd over een merkwaardige functionaris. Toch vond Alar in het zeventiende-eeuwse Kampen een uitzondering op geraakt. In 1711 kreeg dit wellet merkwaardig lo handen van de scherprechterswedduwe. Zij raakt wel een beul 'starha' vrouw geweest zijn.

De Nederlandse scherprechter of beul was in vaste instelling een merkwaardige functionaris. Een unieke uitzondering hierop vormde wellicht de Kampen scherprechterswedduwe Anna van Gelder. Na het overlijden van haar echtgenoot, Johann Heinrich Schneider (Snijder), scherprechter te Kampen 1685-1710, fungeerde zij vervolgens als 'beulse' te Kampen 1711-1720.[1] Zij werkte blijkt in het bezoek van het scherprechterschetsmerk (begrenzigdom met een gilnedaarder 's-uwerdes), maar wel onder de voorwaarde dat zij in voorkomend geval voor een scherprechter diende te zorgen, maar hiervoor eerst haar zoon (Hans Jurjen Snijder?) in de functie van zijn Vaders bedrijfsgroep te doen overzoeken.[2] Anna van Gelder verkreeg dus een tijdelijke (als waarnemend) plaatsvervangend, vlamstichtend) scherprechter, als een 'vriend of' voor haar zoon in opleiding. Dit blijkt vooral uit de scherprechters-bezoldigingen in de Kampen stadsrekeningen. De tijdstippen en verbeteringen zijn de scherprechter van Arnhem of Zwolle. Deze situatie veranderde eerst in 1712, toen Anna van Gelder haar zoon Hans Jurjen een vaste inkomst inbrachte (van haar succes, is bepaalde sjoeke) tot zijn officiële benoeming als Kampen scherprechter. 'Hengen met Petri dies jaers 1721 (=22 februari 1721)'.

Er is hier zeker sprake van een unieke situatie. Wellicht werd na het overlijden van de scherprechter de vacature een zogenaamd geneidsjaar (canon gratiae) gegeerd, waarbij zij een jaar lang het inkomsten en de emoluementen bezitten. Hertrouwde de weduwe binnen dit gratiejaar, dan werd het erfelijk meetal van de nieuwe echtgenoot (mits ook scherprechter) overgedragen. Anna van Gelder hertrouwde echter niet, maar regen jaar lang het scherprechtersambt maar en kon zo rustig zoon Hans Jurjen tot een ervaren scherprechter opleiden.

Anna van Gelder

Anna van Gelder werd op 2 april 1671 in de Utrechtse Jacobiparochie (geref.) gedoopt als dochter van ms. Hans Hendrick van Gelder en Helena Roos. Haar vader werd op 20 november 1671 in de Reformatorse Clericus-Rolboek (= A.) geëlecteerd en diende hier 44 jaar lang (van 1641 tot 1685) als scherprechter de stad en heerlijkheid Utrecht, maar vervolgens was hij in 1671 in het Zuid-Limburgse Sint-Maarten gebouw ook dienst werden als dienstmeid binnen het gezin van de Rooms-Katholieke scherprechter Michael Hans van Gelder (Meester d.) of zo wel Anna's grootvader. De vrouwen van Anna was echter 'Serviegs-vrouwtje' en stamde dus niet uit een scherprechtersfamilie. Maar Anna's voorouders van vaderszijde waren allen scherprechters (zie kwartierstaat). Haar vader was dus scherprechter te Utrecht (1641-1685), haar grootvader scherprechter te Baarnsveld (1621-1658), haar overgrootvader scherprechter te Nijmegen (1623-1651), en haar betovergrootvader scherprechter te Emden (1572-1573). Het scherprechtersambt was Anna dus al met moedermelk uit Boyzgewrichtt in Mar gegeven.

Gelijk: zoiets het traditionele endogene huwelijkspatroon (huwelijken de eigen groep) trouwde zij in 1688 met de Duitse scherprechterszoon Johann Heinrich Schneider (Snijder), die vanaf als assistent-scherprechter bij haar vader in Utrecht werkzaam was geweest. Er werd dij zoonkeu binnen een andere Duitse Maarten, vermogen, macht en aanzien gekoesterd. Het wordt ze bunde gebrachte vermoeden, dat het voor de scherprechter moeilijk was om buiten zijn nieuw-Katholieke huwelijkspartner te vinden, gaat nauwelijks op. Dat 'aanzienswaard' huwelijk brachte de scherprechter namelijk weinig profit.[3] Er werden was het huwen binnen een zelfde beroepsgroep wel onder het Ancien Régime niet regel dan uitzondering. Door dit specifieke huwelijkspatroon konden de scherprechtersfamilies zich dan ook tot uitgebreide en internationaal een verspreide scherprechtersdynastieën ontwikkelen.[4]

In het Hetzogsch Museum te Arnhem is nog heden dat scherprechtersszwaard (Deskszwaard) van Arnhem vader te bewonderen (afbeeldingen: SM 2898). Momenteel is het opbergje 'als bitlevanger' van het Utrechts Archief (Oude Hardenbergstraat) uitgeleend (afbeelding 2). Binnen de scherprechtersfamilies werden deze beschuwsvaarden vaktal overerfd en Anna van Gelder was bij het overlijden van haar vader (op 15 augustus 1685) de enige erfgenaam. Het lijkt dus vrijwel zeker dat dit zwaard vervolgens ook bij haar Kampen familie (de scherprechters-familie 'Snijder') dienst heeft gedaan. Een scherprechtersszwaard met een brede, tweezijdige klingg, gedraaide kolop, en een niet heut bekleed handvat. Op beide zijden van de klingg vinden gravering. Op de ene zijde 'Hans Hendrick van Gelder 1672' en aan 'wie is rechtvaardig techt' (wat? Ingewerkt mag men niet gewelt beminjaken). Op de andere zijde de gravering 'Christian Hoorn die Jacob Gulsigen' en mag

2 Het scherprechtersszwaard van Anna Hendrick van Gelder (1672) (Collectie Hetzogsch Museum Arnhem)

9 Plattegrond van Steeuwijk Anna van Gelder te Kampen van de Kuiterbleekweg (54), nabij de voormalige (gevangenis) de Mithoech (55). (Hoeveel Kuiten van Jean Blaeu (1662) Collection Bibliotheekhuis Kampen)

maals Hans Hendrick van Gelder? De vele interviewjes op de krantenpagina's geven wellicht aan hoe dierbaar er nog altijd aan wordt gedacht.

Bij haar huwelijk met scherpsrichter Johann Henrich Schneider (Snijder) was Anna van Gelder nog erg jong: slechts zestien jaar oud. Door verovering (1995-1997) waren Anna en haar naaste familie gevlucht op de boot van de Ridderstraat en de Hoogstraat in Nijmegen naar deze gevallen, ze stonden nog uit het aanspreekelijke bezit van haar overgrootvader mr. Hans van Gelder (scherpsrichter te Nijmegen 1000-1015). In 1689 werden beide huizen verkocht[8] en had het zorgde scherpsrichtersrichtpunt dus een gunstige financiële rizzit. In Kampen werd eerst nog een stedenreizig gehuurd, maar in 1707 kochten ze een woning aan de Kuiterbleekenweg 'uitmakende voor van de straatje tot achter aan het Bolwerck' (Wellicht om praktische redenen: dicht bij de meestoven de Mithoech (gevangenis), waar ook de pijnbijlen verhuurd plaatsvonden (afbeelding 9).

Waarnemend scherpsrichter te Kampen (1711-1720)

Op 16 februari 1711 verzocht Anna van Gelder ('verdaan van Jacob van Snetter in zijn leven scherpsrichter') aan de Schepenen en Raad van Kampen om haar vakbijbijs scherpsrichters-maatwerk 'tot aan haar te opgaaiigh, te mogen continueren'. Zij wordt hierop bedwongen tot een rijnsdaalder tot wisch, (transcriptie) 'en antlangen tot plaetse daer sij voor dienen haer te actioneren antlangen heeft, zoals dat zij aapdijcke ook hebben te bevorgen, dat Schepenen en Raeden bij voorvallende occasion van een Scherpsrichter sullen kunnen gedient worden, nochtendes de voorschreve gemoeinvoerdert haeren voorsz in de functie van zijn Vaders bedienaige te doen exercentiet en sulcke dienstig, alsnogh is dat bedienaige naar behoren te kunnen waarnemen, van Schepenen en Raeden beheerlyche reflexie sal kunnen geoeven worden'[9]

In de Kampen stadsbijbie rekeningen (periode 1711-1720) onder de rubriek 'Scharp Rechters Toschenerit Gelts omcosten van Gevangenis' vinden we voor het inactieve van 'de wedywe van den Scharp Rechter' (Anna van Gelder) na tabbers een periodieke uitgave van 12 gulden (dikke rijksdaalder per week).[10] Staatsbrieven worden alle verdere 'handelingen' apart betaald. Hoewel Anna van Gelder reeds vanaf 1711 als waarnemend scherpsrichter werkzaam was, nog vij op 5 augustus 1714 bij de gevolgen van Arbricht (aanzien) nog de assistentie is van de Zwolse scherpsrichter Gerrit Salomon (Salomon, Salomon).[11] Op 22 februari 1715 verlt het den Raeth 'Wijnlige zoon Hans Jurjen gegaan', ver aanhoudig een vrouw op de kaak te stellen. Waarschijnlijk gaat het hier om zijn eerste lijfstraffelijk vonnis (onder revocatie tauzicht). Hij ontvangt kennen in totaal 10 gulden en 4 stuivers.[12] Anna van Gelder blijft als 'Beulse' verantwoordelijk voor alle Kampen strafvonnissen. Maar in verbeldjkheid nam zij persoonlijk alleen de lijfstraffen en verkoopingen van de 'waarnemer scherpsrichter' voor haar rekening.

De uitvoering van een 'doodstraf' was zeker geen dagelijkse werk. Alle opgedragen juridische vonnissen zijn in Kampen van

10 Grafsteen Anna Jurjen Snijder, scherpsrichter te Kampen (1711-1720) (Foto: auteur)

het register van bekentenissen (1 dan Coelbisiaers Dito Torrum Lud) gepeerbe te sporen. Zo werd op zij mei 1715 het doodvonnis over de militaire ruiter Coenraad Schaffer uitgesproken 'en op de kaeck door de Scharpsrichter met den swaerde ratbracht en van het Leven tot steet gebragt te worden'.[13] Bij deze 'capitale straf' (doodstraf) hoorde de assistentie van de Arnhemse scherpsrichter Hendricus Calkes (Kalkes)[14] die de ruiter vervolgens op 11 juni 1715 voor het Kamper Poort hals ontwerfdde.

Anderzijds 1715 werden Willemje (Wuna) Evers en haar lief Gerritsmijnen, die soldaat Hans Oldenhuiter, in Kampen gevangen gezet. Beiden hadden meerdere keerdenjen rondom Kampen (verzorfd). In de herfst van 1716 hadden zij nog gezamenlijk in 's-Heerenbroek een zwarte poet (vuurd) van de wet gestolen, die deze te 'Wooden en consumeerde'. De soldaat hevnde op 13 april 1715 zijn vonnis aan 'een publiqe'lijck op den kaeck' met de strop om de hals gegaseld en gebrandmerkt te worden. Bovendien werd hij ook uit de provincie Overijssel verbannen. Anna liet deze strafvoltrekking op 15 april 1715 aan haar nog onmaarte zoon Hans Jurjen over.[15] Wel kon Anna van Gelder op 13 juli 1715 zelf de vrouw (Hilcha Evers) voor haar rekening. Deze werd 'voor het (zeer ernstige) delicte sij al' als haar zeldzaamverdiepe vergeleken. Anna leidde het lijfstraffelijk vonnis en ontving daarvoor twee goudgulden (voor de Scheepen te leijden, 2 goudgulden). De deer Anna eigenhandig geschreven en ondertekende rente is bewaard gebleven (afbeelding 11).[16] Voor het geselen ontving zij 16 gulden, voor het brandmerken 6 gulden en voor het ondoen van de strop 3 gulden. Voor 'het 'meer de brug te brengen' (verbanning) kreeg zij nog een extra gouldgulden. De totale cameru bedrag 13 gulden en 4 stuivers. Ook werd de kirkepaorte van stadsweeg nog een extra 7 gulden rente 'op rejpe gegeven'.[17] Op 18 november 1715 werd de scherpsrichterswoonhuis nog 42 gulden en 3 stuivers uitbetaald, terwijl zelf later nog meerdere executie-betalingen aan haar gedaan werden. Rijkdoom was men in Kampen geen meneden over hun vrolijke 'beulse'.[18]

Anna's zoon en opvolger Hans Jurjen Snijder arriveerde pas in 1721 zijn eerste inactieve. Zijn scherpsrichters-benoeming volgde nog veel later, op 30 december 1730 werd hij officieel bevestigd, terwijl zijn instructie van 11 december 1730 dateerde.[19] Hans Jurjen zou tot aan zijn dood in 1750 scherpsrichter te Kampen blijven. Hij werd op 16 september 1753 in de Buitenkerk te Kampen begraven. Zijn vervoeiige grafsteen (met de tekstjes 1711) is daar nog steeds aanwezig (afbeelding 10).[20]

Nawoord

Een vrouw als scherpsrichter is zeker uniek te noemen. Toch was Anna van Gelder niet de enige in Nederland. Haar Gijß te Kampen geboren kleinkinder Anna Catharina Snijder rechtmaig van 1775 tot 1801 het scherpsrichtersambt van Zutphen.[21] Na het overlijden van haar echtgenoot Andries van Antwerp (scherpsrichter te Zutphen 1754-1775) werd officieel besloten de weduwe in het scherpsrichtersambt te voorzien van Hoge Joachim Jurjen van Arnhem was nog te jong voor dit ambt. Een vergelijkbare situatie dus als in Uit. met haar Kampen grootmoeder Anna van Gelder.

Uit de Zutphense stadsrekeningen blijkt overeenkomstig dat aan Anna Catharina haar hele verdere leven het volledige traktement werd uitbetaald. Hoewel Anna Catharina's zoon Hans Jurjen in 1796 aanwezig tot snedeschuipprocuur te Zutphen werd benoemd, had deze benoeming geen enkele invloed op de verdere betalingen aan zijn moeder. Hans Jurjen van Arnhem was dus angstig niet meer dan een plaatsvervanger (substituut) en verdwaalde in 1804 (na het overlijden van zijn moeder) naar Hoge in staat to zijn om de scherpsrichterspost ook daadwerkelijk 'weer te vormen'.[22] Het zal tijdelijke voor Anna Catharina Snijder is de gaten van gaande 'beulse' te zijn.

Kwartierstaat Anna van Gelder

I

1 Anna van Gelder, gedoopt Utrecht (Jacobikerk) 2 april 1659 (geref.), plaatsvervangend scherpsrichter (Beulse) te Kampen 1711-1720 (beheerd als medewerker het scherpsrichtersambt) (nakomeling), woonde Kampen 1707-1708 aan de Kuiterbleekenweg, begraven Kampen (Buitenkerk) 22 januari 1728 (geref.), als 'Jannis Snijders weduwe', in de dark begraven, betaald 7 gulden, ondertrouwd Kampen (geref.) 16 maart 1688 (als Schouwer Schrijder van Campen) en Anna van Gelder van Utrecht), ondertrouwd Utrecht (Jacobikerk) 18 maart 1688 (geref.), als 'produmjaeg' tot Campen, ook nog, dan 1 april 1688 van bijzet gegeven (12) consent van de boekhouder van te Gijß te trouwen zonder de betaling van de 50 gulden' trouwt Gijß, april 1688, Johann Henrich (Jaeuse) Schneider (ook met Snijder, Snider, Schneider, Schrijder), gedoopt Schlichert (D.) 3 oktober 1661 (ev. ref.), als 'des Schoffrichters Knecht van der gerichtt'[23], assistent scherpsrichter te Utrecht (1687), scherpsrichter te Kampen 1687-1711, begraven Kampen (Buitenkerk) 2 juni 1711 (geref.), als 'Jannes Snijder Scharpsrichter' in de dark begraven, betaald 7 gulden.

II

2 Jurjen (Hans Hendrick) van Gelder[24], gedoopt Utrecht (Mariënkerk) 20 oktober 1623 (v. h.)[25], getuigen: Jacobus Flens, Judith van Brakelaer, (Utrecht (geref.) Utrecht 28 december 1623, scherpsrichter te Utrecht 1623-1687 (nadeschepsrichter, zoeker, toevoeg aangesteld als scherpsrichter voor het Hof van Utrecht[26], woonde Utrecht (1623-1633) in de Korte Watersteeg (be-

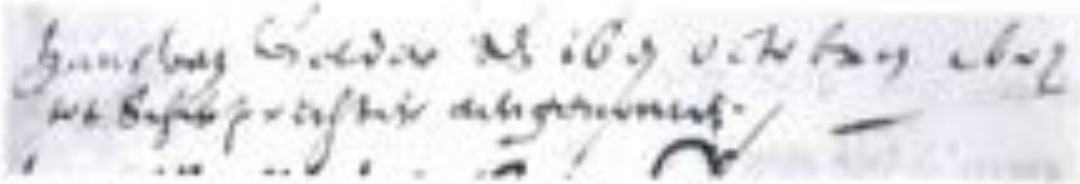

7. Schrijven van Hermanus Bellinghausen van Gelder vs Nijmegen, de dato 18 oktober 1634 (Stadsarchief Nijmegen)

dem Wolmerstorp), overleden Utrecht 16 augustus 1687 (blad van overlijden), begraven aldaar (oostdeel), als 14). Hans Hendrick van Geldern, scharpvrichter alhier, trad aan mondige en onmondige dochter, Eshagen (
Inventaris [1] Utrecht (Archiefnegenthuis) 25 juli 1643 (gerref. Lijdenhof); zoontjes Frederico (Frederikus), geboren Aa-nich (D) c.a. 1630-1634, begraven (gerref.) Utrecht 28 september 1643, overleden Utrecht 31 januari 1644 (datum aangifte), begraven aldaar Jacobskerk (gerref.), als 'Elisabet Kerstens Rijsjuw (sic)' van Hans Henderick van Gelder (vide Korte Watersteeg), voet(jaarlijkse) haar vier onmondige kinderen, onmondige Sovina kinderen ter dingen' weduwe van Johan(nes) Hanestadt, scharpvrichter te Utrecht (1641-1644) (overleden aldaar 21 februari 1644), dochter van Abelt Frederick I, scharpvrichter voor Oom President (Ommelpleeto Kurzt), en Tobie Rüdt's.
Inventaris [2] Utrecht (Archiefnegenthuis) 31 oktober 1645 (gerref.) Catharina Petronella de Blan, overleden Utrecht 27 mei 1645 (blad van overlijden), begraven aldaar Magdalenakerk (gerref.).
Inventaris [3] Utrecht (Jacobskerk) 11 augustus 1686 (gerref.) als 'pro(ten)(ta) tot Eemnes(sen)-Eshagen (sic)', Setnet(), vetimen (registers), in Jacobskerk den 11 Augustus 1670 gehouwet' en 'Sieden overleden' in de Korte Watersteeg gebragen. Archief: Jacobus van Dam van Isselmuiden, Jonnetje Jans van Ellemen haar boerenzoon, spanos preventa debet consensu patris' ('Hij zal moet toestemming van de vader overtreden').

3. Helena (Magdalena, Magdalena) Kers (sic), wed. Rocks, Corrick, Reuden, Cecks, Cos), geboren Eenghuizen (bij Schiedam) c.a. 1650, overleden Utrecht 2 juli 1670 (datum aangifte), begraven aldaar Jacobskerk (gerref.), als 'Tonis(sen) van Mr Hans Hendrik van Gelder (sic) Pendoorst (sic) sulkaar moet men van eremuyderkinne, Ustragers'

III

4. Michael Hans van Gelder[1], 'valide Nimwegher' (geboren Nijmegen c.a. 1660), gedoopt (hervormd) Rijenkerk (St. Christoffel, n.k.) 22 februari 1691 (gemaagde Dominus Adam[2]), scharpvrichter van het 'voorstenlom Gelre ende graefschap Zutphen' (Oostkwartier Rijenkerk) 1691-1728[3], overleden Rijenkerk 26 juli 1728[4], in zijn huis 22 februari/5 maart 1673
5. Sybien (Elisabeth, Elisabeten, Elsgen) Broekers (ook wel: Brocker, Brokers, Brobbers, Hewskers, Breukers, Broekhuisen)[5] 'van Retingen' geboren Retingen (D) c.a. 1636, overleden Utrecht 15 januari 1707 (datum aangifte) begraven aldaar Jacobskerk (gerref.), weduwe van Hans van Westhuysen (ook wel: Westhuysen, Westhuisen, Westhusen), scharpvrichter te Roermond (Overkwartier) 1671-1673, overleden Roermond (Gasthuis) 20 september 1673 (datum aangifte).
6. Sofrie (Sophie, Sofia) Kaus (Kous) geboren c.a. 1630 (Gangh Hausen (D)) Schwardt[6], overleden c.a. 1 april 1675[7]

IV

8. Hans Hendricks van Gelder (van Gelderen) (ook wel: 'van Hume van Emmeden') geboren Emden c.a. 1625, scharpvrichter te Nijmegen 1663-1670[8] (per 18 oktober 1663, afbeelding 5), overleden Nijmegen Kasteel 10 februari/2 maart 1695, huwelijkscontract (Scheepsinventaris) Emden 5 augustus 1668 (als 'Hanns van Gelderen verlandt Nischer Richter scharpvrichters Nijgh(ten)wer (Neven-en) Sibbe Joanneke, Joan Schlachter und Gretke Schlachters gemeenen Eehelichden nagelatene dochter')[9]. Huwelijk Emden (ex. ref.) 25 november 1668 (als Hanns van Gelderen tot Hendrick Schaepvrichters Soene')
9. Tecke (Techa, Teckchen) Jansen (Janssen), geboren c.a. 1635, overleden Nijmegen ná 10 augustus 1673 (aangifte) begraven Nijmegen (gerref.) 11 november 1696 (als 'weduwe' wijlen Mr. Hans Gelder'). Hans Maset/Mikaset, 'van Sweerdt, Scharpvrichter', geboren Schwerte (D) c.a. 1590-1595, scharpvrichter te Nijmegen 1635-1663, gerechtsscharpvrichter aldaar 1637-1663. Dienende vele omliggende Steden en Perten Graue, Gennep, Ravenstein, en Overbetuwe, ende Vianne ende St. Aechten'. Begraven Nijmegen (St. Stevenskerk(gerref.)) 18 december 1663 (als 'Mr. Hans Scharpvrichter'), zoon van Hermann Mikaset, scharpvrichter te Schwerte, en Margarietta N.
10. Henrich (Broeker (Browkers, Brivkers), scharpvrichter te Retingen (1624)
11. Van Rees (Cos) (bij zijdel. wederwelle 1633) te Eenghuizen/Lindenhof (Duitsland)

V

12. Henrich Hendricks van Gelder (van Gelderen)[1] geboren c.a. 1545, alias 1570 scharpvrichter ende de Gevangenkische Pijgering (hertogdom Gelre)[2], daarna scharpvrichter te Emden 1570-1593[3] (afbeelding 6), overleden Emden kort voor 8 augustus 1593 (Vrijbrieffe ende tsele Weduwe)[4]
13. Johannes Schlachter, Kassel
14. Gretke Schlachters ⇒

6. Brief, 8 augustus 1593, door Scharpvrichter Hillebrand Henderick van Gelder verkocht thuisgebleven kinderen van wijlen Henrick, 1e en 2e pagina (Stadsarchief Stadskanaal)

Noten

1. Cf. de WAB, Rotterdam, Gemeente Archief van Delft, 1.1.1.